

Představová schémata a popis jazyka (Schéma cesty v češtině)

Lucie Saicová Římalová

K důležitým pojmům kognitivní lingvistiky patří tzv. představová schémata (image schemas, srov. Johnson, 1987), tj. obecné struktury, které uspořádávají lidskou zkušenost. Vznikají na základě každodenního setkávání s různými opakujícími se vzorci, často souvisejí s tělesností, vnímáním, pohybem prostorem, manipulací s předměty atd. Jsou pro lidskou kognici zcela zásadní: „... in order for us to have meaningful, connected experiences that we can comprehend and reason about, there must be pattern and order to our actions, perceptions, and conceptions. A schema is a recurrent pattern, shape, and regularity in, or of, these ongoing ordering activities“ (Johnson, 1987, s. 29). Mezi základní představová schémata se řadí např. představové schéma nádoby, cyklu, spojení, rovnováhy, části a celku, škály aj. (jejich přehled podává Johnson, 1987, s. 126).

Zkoumání představových schémat má v kognitivně orientované jazykovědě relativně dlouhou tradici a zájem o ně stále trvá. V české lingvistice však představovým schématům zatím nebyla věnována systematictější pozornost, většinou jsou příležitostně využívána při analýzách metafor, např. při bádání o jazykovém obraze emocí nebo při interpretacích uměleckých děl (srov. Vaňková a kol., 2005; zde i odkazy na další literaturu). Projevy schémat v jazyce jsou ale mnohem bohatší – a mnohem bohatší jsou i možnosti jejich využití při analýze. V této práci se pokusíme ukázat oblasti, do nichž se představová schémata mohou v jazyce promítat. Využijeme k tomu český jazykový materiál a jedno ze základních představových schémat – schéma cesty (ve smyslu pohybu po cestě).

1. Představové schéma cesty

Odborná literatura označuje představové schéma cesty (path) také jako schéma zdroj/východisko–cesta–cíl (the source–path–goal schema; např. Lakoff, 1987, s. 275), schéma z–do (from – to schema; Johnson, 1987, s. 28) a někteří autoři hovoří o metafoře cesty (journey; např. Lakoff – Johnson, 1980, s. 44–45).

Johnson (1987, s. 116) hodnotí schéma cesty jako jednu z nejběžnějších struktur vycházejících z naší tělesné zkušenosti. Základními složkami schématu (srov. např. Lakoff, 1987, s. 275) jsou východisko; cíl; cesta (spojení)¹ mezi východiskem a cílem; směřování

¹ Johnson (1987, s. 113) specifikuje spojení také jako sekvenci sousedících míst, která spojují východisko a cíl.

(vektor) specifikující „pohyb“ od východiska k cíli. Podle Johnsona (1987, s. 114) patří mezi vlastnosti schématu cesty také to, že při pohybu z východiska do cíle musíme projít postupně všemi body mezi nimi, že cestu můžeme vnímat jako směřující od východiska k cíli, že jí můžeme připisovat časový rozměr související s tím, že pohyb probíhá postupně, a že v bodě, který je dále od východiska, jsme později než v bodě, který je východisku blíže. Lakoff a Johnson (1987, s. 90) k vlastnostem cesty řadí i to, že cesta definuje dráhu a že dráha má podobu povrchu. Dirven a Verspoor (1998) upozorňují ještě na skutečnost, že složky schématu cesty jsou v lidské zkušenosti hierarchizovány. Např. u lidských činností je obvykle důležitější cíl než východisko a zároveň jsou cíl i východisko důležitější než cesta; tuto hierarchii autoři označují jako princip převahy cíle nad východiskem („goal-over-source“ principle; Dirven – Verspoor, 1998, s. 89).

Schéma cesty se nemusí vždy uplatňovat ve výše uvedené základní podobě, ale může se také různě transformovat. K typickým transformacím patří např. změna ze zaměření na cestu (path-focus) na zaměření na konečnou pozici (end-position focus). V tomto kontextu bývají často uváděny příklady typu *He walked over the hill* / *Šel přes kopec* (tj. pohyb subjektu po nějaké dráze přes kopec – základní schéma) vs. *He lives over the hill* / *Bydlí za kopcem* (tj. statické umístění subjektu do konečného bodu cesty – zaměření na konečnou pozici) vs. *The road goes over the hill* / *Cesta jde (vede) přes kopec* (zaměření na cestu); srov. např. Janda (2006, s. 26). Uplatnit se může i transformace, kdy při sledování pohybujícího se objektu mentálně sledujeme či rekonstruujeme dráhu jeho pohybu (srov. Johnson, 1987, s. 26). A zmínit bychom měli i tzv. fiktivní pohyb, kdy je nějaká entita ztvárněna jako pohybující se, přestože se ve skutečnosti nepohybuje. Typickými příklady jsou výpovědi jako *The road goes from London to Brighton* / *Cesta jde z... do...* (srov. např. Evans, 2004, s. 207), které L. Talmy označuje jako případy fiktivního pohybu založené na „pokrývání“ cesty (coverage-path fictive motion), tj. případy, v nichž je pohyb připisován cestě, po níž se určitá entita pohybuje (cit. dle Evans, 2004, s. 207).

Schéma cesty zasahuje do mnoha oblastí lidského myšlení (a také jazyka), což souvisí mj. s obecnější tendencí lidské mysli „přeměňovat“ neprostorové jevy a problémy na problémy prostorové. Např. Levinson (2003, s. 16) tento jev hodnotí dokonce jako jeden ze základních „triků“ lidské kognice. Prostor pak bývá v kognitivním přístupu pokládán za základní (tzv. zdrojovou doménu; srov. Lakoff – Johnson, 1987). Cílovými doménami, do nichž se vlastnosti prostorových jevů přenášejí, bývá vnímání času, různých vztahů (rodinných, sociálních), emocí (srov. též Lakoff – Johnson, s. 117–118); „prostorové“ metafory se využívají rovněž v matematice, v hudbě a v mnoha dalších oblastech (srov. např. Levinson,

2003, s. 16). Představové schéma cesty je podstatnou součástí těchto procesů, neboť se týká velmi základní lidské zkušenosti – pohybu prostorem.

2. Představové schéma cesty v češtině

Představové schéma cesty a pohybu po ní je v jazyce možné vysledovat na jeho různých „rovinách“, vždy ovšem v souvislosti s významem a jeho různými „druhy“.² V češtině patří mezi nejvýraznější oblasti, do nichž se schéma cesty promítá, tzv. obrazné vyjadřování (viz 2.1), vztahy mezi významy jednotek téhož významového pole (viz 2.2) a vztahy mezi významy téže jednotky (viz 2.3), ale schéma lze vyzorovat i u jevů obvykle řazených do gramatiky (viz 2.2 a 2.4). V další části se pokusíme ilustrovat alespoň tyto nejnápadnější projevy; uváděné příklady přitom pouze naznačují možnosti analýzy a většinou by si zasloužily podrobnější samostatné zpracování.

2.1 Zdrojová doména metafor

Jako první se nabízí sledovat metafory, popř. metonymie, jejichž zdrojovou doménou je cesta a pohyb po ní. Tomuto tématu byla věnována pozornost i v jiných jazycích, zejména v angličtině. Např. Lakoff a Johnson (1980, s. 89–100 a 44–45) zkoumají metafory DISKUSE (ARGUMENT) JE CESTA a LÁSKA JE CESTA. Přitom poukazují na to, že metafory se mohou lišit podle toho, jaký typ cesty (autem, vlakem, lodí) slouží jako východisko. Podle Kövecses (2000, s. 110) je cesta jednou ze základních zdrojových domén pro cílovou doménu lidských vztahů, velmi produktivní je (v angličtině) i metafora LÁSKA JE CESTA a ojediněle se ještě objevuje ROZKOŠ (LUST) JE CESTA. Lakoff (1987, s. 435 a 439) zmiňuje také metafory ČINNOST JE CESTA a ŽIVOT JE CESTA a upozorňuje, že cesta funguje jako metafora i pro samotné metaforické mapování, které je vlastně „cestou“ od zdrojové domény k cílové, přičemž samotná dráha je nespecifikovaná (Lakoff, 1987, s. 283).

V češtině slouží cesta jako zdrojová doména pro řadu metafor týkajících se lidského života (jeho průběhu a životních změn), vztahů, komunikace a mentálních aktivit. Cílovými bývají ty domény, v nichž je podstatné směřování k něčemu či zaměření na něco, proto se v nich z představového schématu cesty uplatňuje výrazně nejen pohyb po nějaké dráze, ale také to, že jde o pohyb k nějakému cíli. Souvisejí tedy i s metaforou ÚČEL JE FYZICKÝ CÍL (k tomu srov. Johnson, 1987, s. 117; viz rovněž Lakoff, 1987, s. 275).

² K tomu srov. jednu ze základních tezí kognitivní lingvistiky, že vše v jazyce nese význam (např. Janda, 2004).

K nejvýraznějším metaforám založeným na sledovaném schématu patří (LIDSKÝ) ŽIVOT JE CESTA. Metafora souvisí s konceptualizací času jako prostoru a uplatňuje se v ní i představové schéma nádoby (život jako nádoba). Život je ztvárněn jako prostor, v němž subjekt (typicky člověk) pobývá a jímž se pohybuje po určité dráze (srov. též Vaňková a kol., 2005, s. 105–106). Východisku obvykle odpovídá narození (a jeho různé okolnosti, např. předkové), „cílem“ nebo „koncem“ je smrt (např. *přišel na svět v Brně; odešel na věčnost*). Různé životní fáze a změny mohou být pojaty jako různé prostory, kterými se subjekt pohybuje – jeden opouští, do jiného vstupuje (např. *za svůj krátký život prošla již řadou zaměstnání; jejich syn už chodí do školy; odešel do důchodu*). To odpovídá výše uvedenému Johnsonovu popisu cesty jako řetězce souvisejících míst, které při pohybu po cestě musí pohybuující se subjekt postupně projít.

Schéma se uplatňuje také v metafoře MEZILIDSKÉ VZTAHY JSOU CESTA, a to často spolu s metaforami VZRŮSTAJÍCÍ BLÍZKOST JE VZRŮSTAJÍCÍ VLIV, EFEKT, SÍLA (srov. Lakoff – Johnson, 1980, s. 128–132), BLÍZKOST FYZICKÁ JE BLÍZKOST EMOCIONÁLNÍ atp. Např. sblížení či spojení osob může být označováno jako společný pohyb po cestě (např. *chodí spolu; manželství je společná cesta životem*). Pokusy připojit se k něčí cestě slouží jako obraz situace, kdy se jedna osoba snaží jiné zalíbit, což je často doprovázeno negativními konotacemi (např. *předcházet si někoho; lézt za někým; běhat za někým*). Prerušeni či zhoršení vztahů je pojato jako pohyb po dvou různých cestách (*rozešli se, popř. i rozvedli se*; k tomu srov. schéma „spojení“ – Lakoff, 1987, s. 275).

Zmínit je třeba i metaforu MYŠLENÍ JE CESTA, tedy uplatnění schématu cesty při ztvárňování myšlení, usuzování a dalších podobných aktivit. Podle Johnsona (1987, s. 117) vnímáme pomocí schématu cesty ty mentální aktivity, které vedou k nějakým určeným výsledkům. V rámci této metafory se myslící subjekt pohybuje v nějakém prostoru, v němž je umístěna (nebo jímž přímo je) daná mentální aktivita, a snaží se směřovat svůj pohyb k cíli, např. řešení problému. Jako pohybuující se může být ztvárněn jak myslící subjekt (např. *při své úvaze vyšel z předpokladu, že...; došel k závěru, že...; přišel s novým nápadem*), tak i myšlenky a další mentální obsahy či aktivity (např. *myšlenky mu jdou hlavou; nechám si tvůj návrh projít hlavou; přišlo mu na mysl udělat něco*). S doménou mentálních aktivit je úzce svázána též metafora KOMUNIKACE JE CESTA, která se vztahuje především na aktivity jako produkce a recepce textů. Komunikát (např. čtený nebo produkováný mluvený text) bývá ztvárněn jako prostor, v němž se pohybuje subjekt (mluvčí, posluchač, čtenář atp. – *odbočil od tématu; šel rovnou k věci; přešel k dalšímu bodu programu; prošel si poznámky k přednášce*), ale jako pohybuující se může být pojat i komunikát sám (*studie vychází*

z předpokladu, že...; politikův projev nepřinesl žádné nové informace). Metafora souvisí také s metaforou „potrubí“ (conduit metaphor) a se schématem nádoby (srov. Lakoff – Johnson, 1980, s. 11–13; Lakoff, 1987, s. 272–273; jako nádoba může být pojat člověk, ale třeba i myšlenka).

Schéma pohybu po cestě se pojí i s rozmanitými neživými entitami spojenými s plynutím času, tedy s různými denními, ročními, životními aj. obdobími, událostmi atp. Schéma bývá využito několika způsoby. Daný jev může být pojat jako pohybující se (srov. metaforu MOVING TIME, Evans, 2004) a jeho pohyb je orientován vzhledem k subjektu, jehož se dané období, událost atp. týká: může se k subjektu (resp. k „místu“ jeho výskytu v čase) přibližovat (*přišla zima, přiblížily se Velikonoce, přišlo na něj spaní; za poslední rok se toho tolik seběhlo*), ale i se od něj vzdalovat (např. *dovolená utekla jako voda; přešlo mnoho zim*). Někdy je pohyb daného jevu vzhledem k „poloze“ subjektu jakoby směrově neurčený (*čas běží, čas letí; jak jde život, běh života*). Jako pohybující se však může být konstruován i příslušný subjekt, a to obvykle jako pohybující se směrem k danému období, události atp. (srov. metaforu MOVING EGO, Evans, 2004; např. *už se blíží ke konci studia*).

Pokud vezmeme v potaz i specifické varianty pohybu člověka po cestě jako stoupaní a klesání, pak lze uvažovat i o metaforách ZLEPŠENÍ JE CESTA NAHORU a ZHORŠENÍ JE CESTA DOLŮ, které souvisejí s metaforami jako NAHOŘE JE DOBŘE, DOLE JE ŠPATNĚ; VÍCE JE LÉPE, MÉNĚ JE HŮŘE (srov. Lakoff – Johnson, 1980, s. 14–21 a s. 22–24). Cílovými doménami pak mohou být změny sociálního postavení, kariéra atp. (např. *stoupat v hierarchii společnosti; sklouznout / padnout / klesnout na společenské dno*). O poklesu kvality psychického a fyzického stavu vypovídají obraty se slovesy *sejít / scházet*, např. *stárím*.

2.2 Vztahy ve slovní zásobě a mezi morfémy

Odras představových schémat najdeme i ve slovní zásobě, neboť v jazyce obvykle existují lexémy označující ty složky schémat, které jsou pro mluvčí daného jazyka podstatné. V případě schématu cesty by v češtině šlo především o různá pojmenování východiska, cíle, jejich spojení a pohybu mezi nimi (srov. různá označení východiska: *východisko, začátek, počátek, start* atd.). Dané lexémy se přitom mohou týkat jak cesty „fyzické“, tak „metaforické“ (např. *východisko turistických cest* vs. *východisko teoretického výkladu; začátek cesty za babičkou* vs. *začátek prázdnin* vs. *začátek života*).

Představové schéma lze však využít i jako (další) klíč k uspořádání těch částí slovní zásoby, které se v rámci označování různých složek určitého schématu vztahují k podobné

skutečnosti, tj. např. lexémů synonymních,³ resp. lexémů z téhož lexikálního pole. Jednotky označující podobný jev (např. pohyb) se totiž mohou vzájemně lišit právě tím, která ze složek představového schématu (v tomto případě schématu cesty) se v jejich významu projevuje nejvýrazněji. V češtině např. existuje značné množství sloves označujících (fyzické) přemístění člověka z jednoho místa na jiné.⁴ Pro neprefigovaná slovesa tohoto typu je důležitý především způsob pohybu (srov. např. „neutrální“ *jít* vs. pomalé a obtížné *pajdat*, *kulhat* vs. rychlé *běžet*) a dále prostředí, v němž pohyb probíhá (srov. *jít* po pevné zemi vs. *brodit se* např. vodou nebo blátem vs. *letět* vzduchem v letadle), a dráha pohybu (srov. např. *jít* vs. *kličkovat*, *korzovat*). U prefigovaných sloves jsou však zdůrazněny složky jiné: především oba koncové body pohybu, tj. východisko a cíl (srov. *odjet odněkud*, *vyběhnout z domu* vztahující se k východisku vs. *přiběhnout k někomu*, *zajet do garáže* vztahující se k cíli), a dráha, po níž pohyb probíhá (srov. *obejít překážku*, *podejít silnici podchodem*, *přejít přes přechod*).⁵

Také rozdíl mezi slovesy tzv. determinovanými (*jít*, *jet*, *běžet* atd.) a nedeterminovanými (*chodit*, *jezdit*, *běhat* atd.) je možné vykládat z hlediska představového schématu cesty:⁶ zatímco nejtypičtější (prototypický) význam sloves determinovaných je založen na nejuplněnější podobě představového schématu cesty, významy méně typické a významy sloves nedeterminovaných od některých složek schématu abstrahují. Determinovaná slovesa se tedy prototypicky vztahují k pohybu konkrétního hybatele z nějakého místa po nějaké dráze k nějakému cíli, přičemž tento pohyb probíhá jednou, při konkrétní příležitosti (např. *maminka jde /právě teď/ z práce domů*). Nedeterminovaná slovesa (a méně typické významy sloves determinovaných) označují např. pohyb bez specifikovaného cíle (např. *celý den chodil po pokoji sem a tam*) nebo pohyb, který není již spojen pouze s jednou konkrétní situací (*běhá pro zdraví*; *jejich syn už chodí do školy* aj.). Prototypický význam nedeterminovaných sloves označuje pohyb (chůzi) konkrétního pohybujícího se subjektu, který se pohybuje po jedné dráze opakovaně tam a zpět (např. *maminka chodí každý den z práce stejnou cestou*).⁷

Pomocí představových schémat lze popisovat rovněž významy předložek. Schéma cesty je vhodné zejména pro analýzu těch předložek, které vyjadřují konkrétní prostorové dynamické významy nebo významy, u nichž je ještě spojení s konkrétními dynamickými významy zřetelné. Opět by bylo možné sledovat, které předložky se vztahují ke kterým

³ K synonymním řadám srov. např. Filipec (1961).

⁴ Podrobnou analýzu viz Saicová Římalová (2008 a v tisku a; zde i odkazy na další literaturu).

⁵ Srov. též Daneš – Hlavsa a kol. (1981, s. 98–100) a jejich poznámky, že některá prefigovaná slovesa implikují např. cíl děje, dráhu nebo východisko.

⁶ Základní literaturu o těchto slovesech viz např. in Mrhačová (1993), ESČ (2002).

⁷ Podrobnou analýzu viz Saicová Římalová (v tisku b).

složkám schématu. Např. z primárních předložek odkazují k východisku *z*, *od* s genitivem, k cíli *do* s genitivem, *k* s dativem, *na* s akuzativem, k dráze *pod*, *nad*; dráhy se týká i řada předložek sekundárních jako *skrz*, *mezi*, *kolem*, *okolo*, *podél* aj. Konstrukce s různými předložkami odkazujícími k východisku a cíli také různě ztvárňují podobu těchto koncových bodů pohybu a často i přesněji určují, kde přesně pohyb začíná, resp. končí. Např. (*dát něco*, *hodit něco*, *jít* atp.) *do* + genitiv / *na* + akuzativ / *k* + dativ specifikují, zda je cíl pohybu pojat jako ohraničený prostor (*do*), plocha (*na*) nebo spíše jako nečleněný orientační bod (*k*) a zda pohyb končí „uvnitř“ takto vymezeného cíle (*do*, *na*), nebo jen k bodu vymezenému jako cíl směřuje (*k*). Zároveň se ukazuje, že variant vztahujících se k různým podobám cíle je více než variant vztahujících se k východisku, a potvrzuje se tak i v češtině předpoklad, že pro člověka bývá důležitější cíl než východisko (viz výše).

Obdobně jako u „celých“ slov je možné pracovat s představovými schématy i u morfémů – mj. u kořených morfémů s relevantním významem nebo u předpon. Např. prefixy, které se objevují u výše uvedených sloves typu *odjet*, *vyběhnout*, *přijít*, *zajet*, *se* – často spolu s dalšími prvky, např. předložkami (viz výše) – podílejí i na různém ztvárnění východiska a cíle. Podobně jako předložky je mohou pojímat jako trojrozměrný prostor (např. *vejít* – *do domu*, *vyjít* – *z domu*), v němž pohyb začíná nebo končí, jako bod, vzhledem k němuž je pohyb orientován (*odrazit se od něčeho*) atd.

2.3 Vztahy mezi významy téže jednotky

Představové schéma lze využít rovněž k interpretaci vztahů mezi jednotlivými významy vybraných lexémů (popř. i některých morfémů), kdy může pomoci ukázat souvislost mezi těmi významy, které se jeví vzájemně dosti vzdálené.

Schéma cesty se projevuje opět především u lexémů, které se vztahují k jeho důležitým složkám; v češtině jde zejména o označení pohybu a o slovesa. Např. slovesa označující v základním významu přemísťování z jednoho místa na jiné mají často i početné další významy „přenesené“, u nichž nemusí být souvislost se základním významem příliš zřetelná (srov. *jít nakoupit* vs. *jít do důchodu* vs. *hodinky jdou přesně*). Vztah těchto významů k významu základnímu lze zviditelnit právě pomocí schématu cesty: zatímco základní význam je obvykle „vystaven“ na relativně úplném schématu, „přenesené“ významy od některých jeho složek abstrahují. Např. sloveso *běžet* označuje fyzický pohyb člověka z jednoho konkrétního místa na jiné, a to pomocí specifického pohybu nohou (odlišného např. od pohybu označeného slovesem *skákat*); tento pohyb je charakterizován mj. určitou rychlostí (tím se liší např. od pohybu označovaného jako *jít*), tím, že je složen z určitých dílčích

jednotek (specifických rychlých „kroků“), které se relativně pravidelně a plynule opakují, že probíhá vlastní silou, a také tím, že se odehrává po povrchu pojatém jako pevná plocha (srov. *hasič běží k požáru; muž běží z lesa domů* aj.). V dalších případech je však základní schéma pozměněno – změny se často týkají složek „způsob pohybu“ (zda jde o běh, či nikoli; rychlost) a „cíl“. Např. u typu *už běžím otevřít* obvykle nejde o běh, nýbrž např. „pouze“ o chůzi (*jdu otevřít*). Rychlost se nevztahuje k fyzickému pohybu daného subjektu, ale spíše k tomu, že daná činnost (otevření dveří) proběhne brzy, že subjekt spěchá, aby ji začal brzy vykonávat. A směřování fyzického pohybu z nějakého místa na jiné se mění v zaměření činnosti k určitému cíli, resp. účelu (otevření dveří). Některé další významy slovesa *běžet* nejenže neoznačují běh, ale dokonce ani přemísťování, např. *motor auta už zase běží; všechno je dobře zorganizováno, běží to jako na drátkách*. Tyto typy lze parafrázovat jako „fungovat“, „bez zádrhelů pracovat“, „být v chodu“ a z prototypického významu v nich zůstává především představa plynulosti, pravidelnosti a trvání. „Fungování“ je tedy ztvárněno jako jakýsi druh plynulého pohybu.

2.4 Schéma cesty a syntaktické konstrukce

Představová schémata hrají roli také v oblasti valence a intence (o nich srov. např. EŠČ, 2002, s. 517–518 a s. 118–120). Schéma cesty může mj. nabídnout další pohled na možná syntaktická doplnění sloves označujících pohyb, resp. přemísťování, a na hierarchii těchto doplnění.⁸ I v této oblasti se schéma uplatní především u konstrukcí označujících různé druhy fyzického pohybu, popř. takové „přenesené“ významy, u nichž je souvislost s pohybovým významem zřetelná. Např. u výše zmíněných determinovaných sloves označujících fyzický pohyb člověka z jednoho místa na jiné implikují členy konstrukcí, v nichž se tato slovesa mohou vyskytovat, různé složky sledovaného schématu. Častý je především cíl nebo účel (*běžet domů, jet do hlavního města, jít nakoupit, utíkat pro doktora*), u nichž bývá nejbohatší repertoár jazykových prostředků,⁹ a také východisko (*jít z lesa, letět z dovolené*). Objevuje se však i prostředí, v němž pohyb probíhá (*jet po dálnici*), způsob pohybu (*běžet rychle*), časová určení aj. Pokud jde o hierarchii složek, ukazuje se, že výskyt složek, které jsou z hlediska schématu cesty méně podstatné (např. časové určení), bývá

⁸ Kognitivně orientovaná analýza obvykle příliš nerozlišuje, zda jde o doplnění obligatorní, fakultativní atp., a zkoumá především významy, jež jsou spojeny s jednotlivými konstrukcemi. Konstrukci, resp. jednotku, přitom často definuje volněji než přístupy orientované např. strukturně – srov. Langackerovo pojetí jednotky jako struktury, kterou mluvčí užívá automaticky, aniž by si uvědomoval její složení a aniž by ji vždy znovu vytvářel (např. Przybylska, 2002, s. 21).

⁹ Srov. výše zmíněný princip převahy cíle nad východiskem.

podmíněn přítomností složek „základnějších“, typicky cíle (srov. *jet – někam – po obědě; jít – někam – bez čepice*).

Představové schéma cesty patří k základním představovým schémátům a hraje důležitou roli v lidské kognici. Jeho roli v jazyce však zatím nebyla věnována přílišná pozornost, a to přesto, že se projevuje v řadě jazykových oblastí a že může nabídnout (vedle dosud užívaných metod) další úhel pohledu na jazykový materiál. Pokusili jsme se ukázat, jak by bylo možné toto schéma využívat při popisu češtiny, uvedený seznam možností ale rozhodně není vyčerpávající. Zajímavé by bylo věnovat pozornost i představovým schémátům dalším.

Literatura

- Daneš, F. – Hlavsa, Z. a kol. (1981): *Větné vzorce v češtině*. Praha: Academia.
- Dirven, R. – Verspoor, M. (1998): *Cognitive Exploration of Language and Linguistics*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Encyklopedický slovník češtiny* (2002). Praha: Nakladatelství Lidové noviny. (ESČ)
- Evans, V. (2004): *The Structure of Time. Language, Meaning and Temporal Cognition*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Filipec, J. (1961): Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie. Praha: Nakladatelství ČSAV.
- Janda, L. (2004): Kognitivní lingvistika. In: *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky I*. Praha: UK FF, s. 9–58.
- Johnson, M. (1987): *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago – London: The University of Chicago Press.
- Kövecses, Z. (2000): *Metaphor and Emotion*. Cambridge – Paris: Cambridge University Press.
- Lakoff, G. – Johnson, M. (1980): *Metaphors We Live by*. Chicago – London: The University of Chicago Press.
- Levinson, S. C. (2003): *Space in Language and Cognition. Explorations in Cognitive Diversity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mrhačová, E. (1993): *Korelativní slovesa pohybu*. Spisy FFOU. Ostrava: Sfinga.
- Przybylska, R. (2002): *Polisemia przyimków polskich w świetle semantyki kognitywnej*. Kraków: Universitas.
- Saicová Římalová, L. (2008): O ruchu człowieka. In: *Pojęcie – słowo – tekst*. Warszawa: WUW, s. 27–44.
- Saicová Římalová, L. (v tisku a): Vybraná slovesa pohybu v češtině.
- Saicová Římalová, L. (v tisku b): O významech sloves typu *jít* a typu *chodit* v češtině.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (2000). Praha: Academia. (SSČ)
- Vaňková a kol. (2005): *Co na srdci, to na jazyku. Kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Nakladatelství Karolinum.